

jeugdcultuur. Het zijn dergelijke vernieuwende benaderingen die het gebrek aan samenhang tussen de artikelen deels compenseren en deze ondanks de bezwaren toch een begrensbaar dig consumptiegoed maken.

Thimo de Nij s

G. Huisman, *Tussen salon en souterrain. Gouvernantes in Nederland 1800-1940* (Dissertatie Groningen 2000; Amsterdam: Bert Bakker, 2000, 247 blz., ISBN 90 351 2183 X).

De cabaretier Jean Louis Pisuise (1880-1927) maakte omstreeks 1913 furore met het liedje 'De Franse gouvernante', waarin hij de entree van een particuliere onderwijzeres in een deftig gezin bezingt. De aangenaam ogende jonge vrouw, modieus gekleed en geparfumeerd met 'violette de Parme', wordt door mama aangenomen om de jongste kinderen te onderwijzen. Daarnaast moet ze het kroost de finesses van een goede en gewenste burgerlijke opvoeding bijbrengen. Het was Pisuise niet te doen om de pedagogische kwaliteiten van deze jongedame, maar om haar rol als wulpse verleidster van de mannelijke huisgenoten. Papa, zoon Wim, reeds student, en de zootjes Frans en Frits, verkneukelen zich bij het idee van een Franse gouvernante in huis en de cabaretier laat ze denken: 'Als 't lukt, zal ik m'eens op Mam'seH' fuiven.' Aan het eind van het lied bezingt Pisuise een deftig huis waar iedereen reeds slaapt. Iedereen? Achter één rolgordijn tekenen zich de raarste silhouetten af, soms van papa, soms van Wim en '[...] ook Frits en Frans zijn klante, / Maar altijd is de and're schim... / De Franse gouvernante.'

Populaire liedjes hebben de kracht beelden op te roepen die langdurig blijven hangen. In Pisuise's tijd was de gouvernante reeds een uitstervend ras, maar de cabaretier — en vele anderen met hem — heeft er wel voor gezorgd dat het collectieve geheugen werd opgezaald met het beeld van een huisonderwijzeres met nymfomane trekken: in de loop van de twintigste eeuw dook de gewillige gouvernante regelmatig op in prikkellektuur en erotische films. In haar studie *Tussen salon en souterrain*, over de geschiedenis van de gouvernante in Nederland tussen 1800-1940, kon Greddy Huisman niet om Pisuise's lied heen. Terecht merkt ze over de pikante gouvernante op: 'Het doet haar zeker geen recht als het gestolde beeld zich hiertoe zou blijven beperken. Er valt over de gouvernante in Nederland, vooral over de negentiende-eeuwse voorgangster, heel wat meer te zeggen.' (16) Deze in het begin van haar studie gemaakte belofte maakt Huisman waar: we komen veel te weten over deze onzichtbaar geworden beroepsgroep, die in de dichte nevelen der geschiedenis leek te zijn verdwenen.

Volgens Nederlandse woordenboeken lijkt het begrip 'gouvernante' zo eenvoudig: 'particuliere onderwijzeres, inwonend huisonderwijs in dienst van een familie' of 'privé-onderwijzeres'. Minutieus brengt Huisman de verschillende betekenissen van het begrip in kaart. Het Engelse taalgebied kent diverse samenstellingen van het werkwoord 'to governess' (in de betekenis van: 'als gouvernante in je levensonderhoud voorzien'): 'governesscart', 'governesspupil', 'governesshood' of 'governessdom'. (31) Gouvernantes waren er in soorten en maten: gouvernantes voor jonge kinderen of oudere meisjes, de gemeenschappelijke gouvernante in de provincie die door een aantal families tegelijk werd ingehuurd, de inwonende gouvernante. Huisman behandelt ook de voorgang(st)ers van de gouvernante. Zo kende Nederland in de achttiende eeuw de gouverneur, de mannelijke pendant, die als pedagoog hoger stond aangeschreven, daardoor meer maatschappelijk aanzien genoot en een hoger salaris opstreek. Aan het einde van de achttiende eeuw, aldus Huisman, liep het aantal gouverneurs drastisch terug, omdat het leven als buitenstaander binnen een familiekring onaantrekkelijk was. De gouver-

neur ging overigens geen brodeloos bestaan tegemoet: hij kon uit tal van alternatieve beroepen kiezen, zoals leraar aan een Latijnse school, wetenschapsman, predikant of ambtenaar.

Op pedagogisch en didactisch niveau deed de negentiende-eeuwse gouvernante niet onder voor haar achttiende-eeuwse mannelijke voorganger. Ze sprak haar talen en ze was thuis in schoolvakken als aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur, handwerken, muziek en literatuur. Daarnaast moest ze haar pupillen inwijden in de omgangsvormen van de hogere standen. Dit laatste werd haar ook toevertrouwd, omdat de meeste gouvernantes afkomstig waren uit de betere families. Hierin schuilt tevens de tragedie van de beroepsgroep: gouvernantes waren dikwijls jonge vrouwen uit gegoede, maar verarmde families — door bijvoorbeeld het overlijden van de vader —, zonder vooruitzicht op een huwelijk. Om in hun levensonderhoud te voorzien werd er gekozen voor het beroep van huisonderwijzeres. In de regel was het een zwaar en eenzaam bestaan, omdat de gouvernante in een huisgezin een uitzonderingspositie innam. Ze behoorde niet tot het gewone huishoudpersoneel, de dienstknechten en -meiden, daarvoor was ze te goed. De gouvernante at mee met de gezinsleden — ze behoorde immers tot dezelfde klasse —, maar ze was een gewoon personeelslid en werd ook zo behandeld: werkgever en werknemer konden immers een arbeidsconflict krijgen. De door Huisman geciteerde *NRC/Handelsblad*-journaliste Beatrijs Ritsema typeerde de gouvernante in 1994 niet voor niets als een 'schaduwmoeder', die de opvoedingsstrategieën van de natuurlijke moeder deelt, maar dan zonder de bijkomende emoties: 'Ze moet lief zijn voor de kinderen, maar de kinderen mogen niet van haar gaan houden als van een moeder. Ze moet de regels in acht nemen die je voor de kinderen hebt opgesteld zonder over te gaan tot de sporadische klap die onder je eigen regime valt, als de grenzen van frustratie worden overschreden.' (93) De gouvernante was een buitenstaander die, aldus Huisman, de ene keer wel op zondagmiddag bij de thee werd verwacht en de andere keer zonder boze bijbedoelingen werd genegeerd, 's Avonds na kinderbedtijd vroeg de gouvernante zich in haar onverwarmde leerkamer soms af of ze zich naar de salon zou begeven. Of wilde de familie wellicht 'onder ons' zijn? Op alle fronten was er een dagelijkse onzekerheid waarmee een gouvernante moest leren leven. (158)

Sollicitatieprocedure, salariëring, sociale positie in de familie, ordeproblemen, leermiddelen, kleding etc. — het gouvernanteschap wordt in *Tussen salon en souterrain* van diverse kanten belicht. Deze goed geschreven studie is een aanwinst voor de historische pedagogiek, de vrouwengeschiedenis en ook de literatuurgeschiedenis (gouvernantetypen in de Nederlandse letterkunde). Naast de lof zijn er ook wat schaduwkanten. Zo nu en dan snijdt Huisman een onderwerp aan dat maar half behandeld wordt, zoals over de voorkeur voor predikantendochters als gouvernantes (69), gebruikte lesboeken en -middelen en het oordeel van (negentiende-eeuwse) pedagogen over huisonderwijs en gouvernantes. In haar inleiding klaagt de auteur over het bronnenmateriaal, dat ongelijksoortig, anekdotisch en onsamenhangend zou zijn. (26) Kort na haar klacht meldt ze dat Nederlands-Indië, Suriname en gouvernantes in dienst van het koninklijk huis buiten het onderzoek vallen. Hiermee gaat Huisman voorbij aan enkele interessante en belangrijke bronnen. Voor de gouvernantes in Nederlands-Indië had zij naast ego-documenten en enkele familiearchieven een seriële bron als de *Gids bij het huisonderwijs in Nederlandsch-Indië* (vanaf 1909) kunnen onderzoeken. Ook de opvoedings- en onderwijs-geschiedenis van het koninklijk huis zou onder Huismans vaardige handen wel hebben geveren — het veelgelezen boekje *Toen onze koningin nog een prinsesje was* (1913), geschreven door Wilhelmina's gouvernante miss E. Saxton Winter en het rijk gevulde Koninklijk Huisarchief herbergen een schat aan informatie over leven en werk van een gouvernante. Meer onderzoek naar gegoede families aan het Leidse Rapenburg en de Amsterdamse grachten zou

waarschijnlijk ook wat hebben opgeleverd. Deze schaduwkanten zijn tegelijkertijd ook wens: *Tussen salon en souterrain* smaakt naar meer.

Jacques Dane

V. Laureys, M. van den Wijngaert, L. François, e. a., *De geschiedenis van de Belgische senaat, 1831-1995* (Tielt: Lannoo, 1999, xxii + 470 blz., ISBN 90 209 3682 40).

Tot 1993 behoorde België tot de weinige landen die aan een integraal tweekamerstelsel vasthielden. Weliswaar verschilden de twee federale parlementaire assemblees op het vlak van verkiesbaarheidsvoorwaarden en samenstelling, maar hun electoraat én hun bevoegdheden waren, in theorie althans, identiek. De vierde fase van de staatshervorming heeft aan deze toestand een einde gemaakt: de kamer van volksvertegenwoordigers kreeg expliciet de voorrang bij de wetgevende werkzaamheden, terwijl de legislatieve bevoegdheid van de senaat werd beperkt tot de herziening van de grondwet, de bijzondere wetten in verband met de staatsstructuur en het ratificeren van internationale verdragen. Daarnaast kreeg de Hoge Vergadering een reflectiebevoegdheid, een evocatierecht én de expliciete taak de gemeenschappen van het land te vertegenwoordigen. Indien een voorgestelde grondwetswijziging tijdens de huidige legislatuur wordt goedgekeurd, dan zal de metamorfose van de senaat vanaf de eerstvolgende parlementaire verkiezingen nog radicaler vormen aannemen. Hij zal dan niet langer rechtstreeks worden verkozen, maar paritair worden samengesteld uit afgevaardigden van de gewesten en de gemeenschappen. Zijn voornaamste taak zal erin bestaan als ontmoetingsplaats tussen de 'gedefedereerde entiteiten' van België te fungeren.

Dankzij deze grondige functiewijziging lijkt de senaat te zijn verlost van het 'syndroom van de overbodigheid' dat hem gedurende zowat 160 jaar heeft achtervolgd en dat in het zelfbeeld van de senatoren een merkwaardig samengaan van minder- en meerderwaardigheidsgevoelens heeft veroorzaakt. De minderwaardigheidsgevoelens werden gevoed door de evidente vaststelling dat de eigenlijke draaischijf van het parlementaire leven de kamer van volksvertegenwoordigers was. Daartegenover stond — in de ogen van vele senatoren althans — dat binnen de senaat een waardiger vorm van politiek werd bedreven, een politiek die niet door de politieke passies of door de machtsstrijd tussen de partijen, maar door het bezadigde en rationele debat over het algemeen belang werd beheerst.

Niet zonder reden kan de senaat zich er dan ook op beroemen trouw te zijn gebleven aan zijn oorspronkelijke roeping. Die roeping bestond er vanaf het begin uit een matigende kracht te zijn die ervoor diende te zorgen dat de onvermijdelijke democratisering van het politieke bestel met respect voor de bestaande maatschappelijke verhoudingen zou verlopen. Voor het Nationaal Congres van 1830-1831 moest daaronder vooral worden verstaan dat de belangen van de kleine, maar machtige groep landeigenaars niet al te zeer zou lijden onder de invoering van een representatief regime. Hoewel de grondwetsherzieningen van 1893 en 1921 de senaat geleidelijk van dit aristocratische profiel ontdeden, werd ook toen vastgehouden aan de matigende functie van de instelling. Die matigende functie diende de senaat echter niet langer aan de sociale verhevenheid, maar aan de bekwaamheid van zijn leden te ontlenen. De nieuwe verkiesbaarheidsvoorwaarden die in 1921 voor de senaat — ter vervanging van de verkiesbaarheidslijsten — in het leven werden geroepen, waren dan ook alle op politieke elitevorming gericht. Ook de in het vooruitzicht gestelde pariteit tussen de taalgemeenschappen kan worden gelezen als een zoveelste poging van de senaat om zich te verheffen boven de